

چارچوب فرآیند ادراکی متعالیه به منظور ادراک کیفیت زیبایی‌شناسی فضا (برهمگذاری دیدگاه علوم جدید و حکمت متعالیه)

سارا دانشمند*، کاوه فتاحی**

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۳/۱۷ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۲۳

نوع مقاله: پژوهشی - ۱۹-۳۶

چکیده

در حوزه هنر و معماری، کیفیت زیبایی‌شناسی به عنوان یکی از انواع کیفیت‌ها، در تحقیقات قدیم و جدید مورد توجه بوده است. هرچند امروزه در مطالعات شهرسازی و معماری در مورد شناخت کیفیت زیبایی‌شناسی فضا و چگونگی ادراک آن با استفاده از عبارت اتمسفر، تلاش‌هایی انجام گرفته است اما در متون حکما و فلاسفه اسلامی رساله جداگانه‌ای در این باب نوشته نشده و محققین در متون قدیم و جدید از عبارات متعدد و گاه ناهمخوان بهره گرفته‌اند. همچنین در بیان فرآیندهای ادراکی آن نیز اتفاق نظری صورت نگرفته است. از اینرو پژوهش با تکمیل مراحل و عبارات به کار رفته در علوم جدید با کمک حکمت متعالیه ملاصدرا، به معرفی چارچوب فرآیند ادراکی متعالیه و بیان جزئیات آن می‌پردازد. مطالعه به روش توصیفی - تحلیلی، در ابتدا به توصیف دیدگاه سه نسل از نظریه پردازان و در ادامه به تحلیل آنها و در نهایت به برهمگذاری دیدگاه محققین جدید و حکمت متعالیه ملاصدرا می‌پردازد تا چارچوب ابتکاری جامعی که در برگیرنده تمامی دیدگاه‌هاست ارائه دهد. نتایج کار شامل شناسایی ۵ عمق برای فرآیند ادراکی، ارائه یک الگوی سه گانه برای بیان کیفیت فرآیند ادراکی با عبارات به کار رفته محققین پیشین و نیز استخراج چارچوب فرآیند ادراکی متعالیه است. این چارچوب قابلیت تحقیق در زمینه بین رشته‌ای را افزایش می‌دهد و از آنجا که دامنه لغات برای ارتباط دهی علوم مختلف گسترده است، بستری برای هماهنگی فرآیندهای ادراکی از دیدگاه علوم مختلف ایجاد می‌کند.

کلیدواژه‌ها: کیفیت زیبایی‌شناسی فضا، اتمسفر، الگوی زیبایی‌شناسی ادراک، حکمت متعالیه ملاصدرا، فرآیند ادراکی متعالیه.

مقدمه

از گذشته‌های دور واژه کیفیت در ارتباط دوسویه بین انسان و محیط از ارزش بالایی برخوردار بوده است. از نظر واژه‌شناسی، معادل لاتین "کیفیت"، واژه «کوالیتی»^۱ ترجمه از واژه «کوالیتاس» یونانی است که خود از «کوالیس» به معنای چگونه ترکیب یافتن از یک طبقه، ماهیت یا نوع ریشه گرفته است. (بیلینگز، ۱۹۹۳: ۱). از دید محققان علوم مختلف (افلاطون، ارسطو، فیلیپ کراس بای، برکلی، دکارت، لایبنیتز، کانت و...) مقوله کیفیت اقسام متفاوت دارد و با عناوین کیفیت عینی و ذهنی، کیفیت مطلوبیت و ظرفیتی، کیفیت درونی و بیرونی، کیفیت اولیه و ثانویه و همچنین کیف شناخته می‌شوند. (سامه، ۱۳۸۶) متداول ترین عناوین کیفیت در معماری که با عنوان کیفیات معمارانه نیز شناخته می‌شوند، کیفیت فنی، کیفیت عملکردی، کیفیت اقتصادی و کیفیت زیبایی‌شناسی هستند (وورت و وگن، ۲۰۰۵). در این میان، کیفیت زیبایی‌شناسی در ارتباط با فضا با عنوان «کیفیت زیبایی‌شناسی فضا» نامیده می‌شود و چگونگی ادراک آن توسط مخاطب و شناخت فرآیند ادراکی آن بسیار مورد توجه است.

بنابر پیشینه مطالعات در زمینه معماری و هنر اسلامی، از نظر تنوری از دیرباز مبحث زیبایی‌شناسی جز در موارد معدودی به طور مستقل مورد توجه اندیشمندان اسلامی قرار نگرفته است (ابن هیثم، ابن سینا، غزالی، ملاصدرا و...) و برای درک کیفیت زیبایی‌شناسی فضا از دیدگاه اسلامی باید به آثار فیلسوفان مشائی (لیمن، ۲۰۰۴ و نصر، ۱۳۸۹) و سنت‌های شفاهی نسل به نسل منتقل شده در هنر و معماری (آثار حافظ، سعدی، فردوسی، دهلوی، دهخدا و...)

مراجعه کرد. اما به منظور بیان چگونگی ادراک کیفیت زیبایی‌شناسی، نظریات مختلفی در متون اسلامی از جمله حکمت متعالیه ملاصدرا، برای شناخت فرآیندهای ادراکی نفس و تقدم و تأخر آنها ارائه شده است. نظریات جدید نیز با عبارات متفاوتی بر وجود مراحل مختلف در این فرآیند ادراکی تأکید دارند: در ابتدا «زیبایی‌شناسی تک حسی» با محوریت بصری در اولویت بود (مارک وایگلی، ۱۹۹۸). پس از آن، به «زیبایی‌شناسی چند حسی» بدل شد. (نوربرگ شولتز، ۱۹۸۴، هرمن اشمیتز^۲، ۱۹۹۳، کریستوفر الکساندر، ۱۹۷۷ و یوهانی پالاسما، ۲۰۰۵) گرچه این زیبایی‌شناسی‌ها حس محورند اما برای بیان کیفیت فضا از حیطه «دریافت حسی»^۳ باید به حیطه «احساس»^۴ و «ادراک عاطفی»^۵ وارد شوند. امروزه با پیشرفت «علوم زیستی و ژنتیکی» و «علوم اعصاب و روان» اذعان می‌شود که کیفیت زیبایی‌شناسی فضا علاوه بر ادراک حسی به ادراک ذهنی و ادراک ارزیابانه (هیجانی) از فضا نیز وابسته است و هر یک از محققین با توجه به دامنه تحقیق و امکانات در دسترس خود به بخشی از این فرآیندهای ادراکی پرداخته‌اند (زومتور، ۲۰۰۶، بوهمی، ۲۰۱۳، آنتونوفسکی، ۱۹۹۶، اولریخ، ۱۹۹۱، کاپلان، ۱۹۹۵، دیتمار، ۲۰۰۴ و راپاپورت، ۱۹۹۰) اخیراً نیز در پی شناخت ادراک جامع اقداماتی صورت گرفته است (جگر و همکاران، ۲۰۰۰، هیلیر و هنسون، ۱۹۸۹، ویلیام سیری و همکاران، ۲۰۱۴ و چترجی، ۲۰۱۴)

گرچه برخی سعی کرده‌اند یک الگو برای کیفیت ادراک فضا از طریق این فرآیندهای ادراکی ارائه کنند. اما با عبارات

2. Herman Schmitz

3. Sensation

4. feeling

5. Emotional perception

1. Quality

کیفیت برتر) با نام‌های متفاوت بوده‌اند و هر یک با توجه به رویکرد انتخابی خود و تکنولوژی‌های روز در دسترس خود، به بخشی از این کیفیت برتر در تحقیقات خود اشاره می‌کنند. می‌توان دیدگاه آنان را بدینگونه تفکیک کرد:

نظریه پردازان نسل اول و نظریات احساسی محیط

این افراد به دو دسته قابل تفکیکند:

الف: به عناصر کالبدی فضا به عنوان محرک محیطی اشاره می‌کنند و ادراک عینی کیفیت فضا را مورد سنجش «احساسی» قرار می‌دهند و عنوان می‌کنند که این کیفیت‌ها توسط هر یک از حواس قابل بیان هستند. این نگرش‌های یک جانبه به کیفیت فضا را می‌توان در مطالعات مارک وایگلی (۱۹۹۸) دید.

ب: به حضور فضای چند حسی اشاره می‌کنند و حوزه تحقیق خود را علاوه بر «عواطف متأثر از محیط بیرونی» به «عواطف درونی شخص» و ترکیب آنها نیز معطوف می‌کنند. آنها باور دارند که دریافت حسی تک تک حواس توانایی بیان چگونگی ادراک کیفیت فضا را ندارد، بلکه انسان در یک موقعیت ادراک چند حسی کیفیت فضا را درک می‌کند. تعاریفی از این ادراک چند حسی در احساس جسمانی^۲ هرمن اشمیتز (۱۹۹۳) و روح مکان^۳ شولتز (شولتز، ۱۹۸۴)، زبان الگوی الکساندر (الکساندر، ۱۹۷۷) و معماری چند حسی پالاسما (پالاسما، ۲۰۰۵) ارائه شده است.

متعدد و گاه ناهمگون محققین، تا کنون چارچوبی برای فرآیند ادراکی جامع که دیدگاه ادراکی محققین اسلامی و جدید را در برداشته باشد، ارائه نشده است. از اینرو تحقیق حاضر، با تمرکز بر حکمت متعالیه ملاصدرا سعی در معرفی چارچوب فرآیند ادراکی متعالیه دارد. در خلال گام‌های پژوهش، وجوهی به ذهن نویسندگان رسیده است که در قالب عبارات «محقق- ساخت»^۱ برای دسته بندی اعماق ادراک در تحقیقات پیشین به کار رفته و با یک نوآوری به چارچوب اضافه شده است. پژوهش بر مبنای پرسش‌های زیر گام‌های خود را شکل می‌دهد:

۱. چارچوب ادراک کیفیت زیبایی شناسی فضا از دیدگاه محققین چیست؟

۲. چه الگوی زیبایی شناسی در «فرآیند ادراکی ارتباط با محیط» از دیدگاه علوم جدید به چشم می‌خورد؟

۳. چگونه می‌توان با بر همگذاری دیدگاه ملاصدرا و دیدگاه نظریه پردازان جدید، چارچوب فرآیند ادراکی متعالیه را ایجاد کرد؟

در پاسخ به سؤالات، پژوهش به روش توصیفی- تحلیلی گام‌های سه گانه خود را شکل می‌دهد. در گام اول به توصیف دیدگاه سه نسل از نظریه پردازان و در گام دوم به تحلیل آنها پرداخته می‌شود و در گام آخر دیدگاه و عبارات محققین جدید با دیدگاه و عبارات حکمت متعالیه ملاصدرا برای ساخت چارچوب فرآیند ادراکی متعالیه برهمگذاری می‌شود.

مبانی نظری در مورد ادراک کیفیت زیبایی شناسی فضا

نظریه پردازان مختلفی در پی تعریف بالاترین کیفیت زیبایی شناسی فضا

2. Corporeal feeling

3. Spirit of place (Genius Loci)

1. Researcher- made

نظریه پردازان نسل دوم نظریات احساسی - ادراکی (ادراک عاطفی)

در ادامه تحقیقات محققین نسل اول، محققینی قرار دارند که در تلاش برای ارائه چارچوبی جهت بیان این ادراک «چند حسی» (عاطفی) هستند. این محققین عنوان می‌کنند کیفیت فضا با دریافت حسی قابل بیان نیست، بلکه احساسات به واسطه حواس انسان دریافت می‌شوند و به مغز فرستاده و ادراک می‌شوند و آنچه شخص متوجه می‌شود و به بیان می‌آورد، یک «ادراک چند حسی (عاطفی)» است. محرابیان، راسل و پرات با بیان «صفات عاطفی توصیفگر مکان»، عملاً به نسل دوم نظریه پردازان تبدیل شده‌اند. (محرابیان و راسل، ۱۹۷۴)، (راسل، ۱۹۸۰)، (راسل و پرات، ۱۹۸۰) در ادامه تلاش نسل دوم، نظریه پردازان از مقوله‌ای به نام «اتمسفر» و چگونگی ادراک آن در تعریف «کیفیت مکان» نام می‌برند و به ارائه کیفیت مکان احساسی - ادراکی (عاطفی) می‌پردازند. زومتور (۱۳۹۴)، بوهمی (۲۰۱۳)، گیسون (۱۹۷۹) و... را می‌توان در این دسته قرار داد (اشتگ و همکاران، ۲۰۱۲: ۶۶-۶۲).

نظریات ادراکی - شناختی

این محققین از مرحله ادراک عاطفی محیط فراتر می‌روند و به سطح بالاتری از ادراک محیط که بر اثر شناخت محیطی حاصل می‌شود، اشاره می‌کنند. این افراد مقوله ادراک کیفیت مکان را در دایره شناخت ایجاد شده به عناصر محیطی دنبال می‌کنند. از نظریات مهمی که در زمره این دسته قرار می‌گیرند، رویکرد سالتوژنیک آنتونوفسکی (۱۹۹۶)، نظریه کیفیت برتر (کانسینیتاس^۱)، رویکرد بایوفیلیک ویلسون

(۱۹۸۴)، رویکرد «محیط‌های ترمیمی»^۲ با دو نظریه بهبود اضطراب (اولریخ، ۱۹۹۱) و بازسازی تمرکز (کاپلان، ۱۹۹۵) هستند.

نظریات شناختی - معنایی

این دسته از محققین به شناخت و معنای محیط اشاره می‌کنند. از دید آنها «محیط هرگز خنثی نیست... [و] نشانه‌هایی از خود ارسال می‌کند که بر آرمان‌ها و رفتارها تأثیر می‌گذارد. نشانه‌های محیطی تأثیر بسزایی بر رفتارهای هنجاری دارند» (اشتگ و همکاران، ۲۰۱۲: ۱۵۸) رویکردهای نشانه‌شناسی و نمادشناسی را در تحقیقاتشان می‌توان دید. مانند: نظریه رفتار برنامه ریزی شده (آجرن، ۱۹۸۵)، نظریه‌ها و الگوهای مرتبط با عواطف و احساسات مانند نظریه معنای دارایی‌های مادی (دیتمار، ۲۰۰۴) و نظریه «چارچوب بندی آرمان‌ها»^۳ (لیندبرگ و اشتگ، ۲۰۰۷).

نظریات معنایی - زیبایی‌شناسی (رفتارگرایان)

این محققین به معنای حاصل از مواجهه رفتاری شخص با محیط اشاره می‌کنند (اردلان و بختیار، ۱۹۷۳). در کتاب معنی محیط ساخته شده، تأکید راپاپورت بر رفتار جهت به دست آوردن معنا موجب شده است تا استفاده از این رویکرد از طریق مشاهده مستقیم در محیط‌ها و نظام‌ها، مشاهده علائم موجود در آنها و چگونگی تعبیرشان توسط استفاده کنندگان و طراحان امکان پذیر باشد. از دید او معنای محیط توسط ادراک متعادل ما بین استفاده کنندگان و طراحان فضا در زمانی که زیبایی‌شناسی اثرگذار و برتری که همه را تحت سلطه قرار دهد، در محیط وجود داشته باشد، حاصل

2. Restorative environments

3. Goal Framing Theory

1. Concinnitas

موجود به سمت الگوی متعارف، مواردی است که در این نوع زیبایی شناسی به آن توجه می شود (ویلیام سیری و همکاران، ۲۰۱۴)، (چترجی، ۲۰۱۴).

فن آوری های مداخله گر و یا مشوق

- برای عمق بخشیدن به ارتباط انسان و محیط و رسیدن به آخرین زنجیره این فرآیند، استفاده از فن آوری های مشوق در ضمن مواجهه با فضا دنبال می شود (فاگ، ۲۰۰۳)، (هام، میدن و بوت، ۲۰۰۹). سیستم های هوشمند و آنچه «ابزار صوتی و تصویری»^۲ خوانده می شود نیز جزء این دسته فن آوری ها به شمار می روند.

به عنوان جمع بندی، همه نظریاتی که در ابتدا مطرح شد، در فرآیند ارتباط با محیط، به یک زیبایی شناسی محدود و یک رفتار محدود محدود بسنده کرده اند. به تدریج محققین به این نتیجه رسیدند که علاوه بر احساس اولیه متبادر شده از حواس ۵ گانه انسان، به بحث ادراک، عواطف، شناخت، معنا و رفتار هم وارد شوند و «کیفیت مکان» را از جریان اثرگذاری این عوامل دنبال کنند و بدین شیوه راهی به سمت آنچه زیبایی برتر (متعالی) محیط قلمداد می شود پیدا کنند.

بحث در مورد چگونگی ادراک کیفیت زیبایی شناسی فضا (اتمسفر) از دیدگاه محققین نسل سوم

محققین نسل سوم که در پی شناخت جامع از فرآیند ادراکی حین تعامل با محیط هستند، سعی در تفکیک فرآیندهای ذهنی شخص در تعامل با محیط کرده اند و آن را به تمام زمان مواجهه با محیط تسری داده اند. همچنین در مورد عوامل اثرگذار دیگر و تقدم و تأخر آنها و نیز خطی و غیر خطی دیدن

می شود (راپاپورت، ۱۹۹۰). آنچه به عنوان «قرارگاه رفتاری» نیز خوانده می شود در این حوزه معنایی قرار می گیرد (بارکر، ۱۹۶۸).

نظریات نسل سوم: [به سمت] نظریات زیبایی شناسی متعالی

نظریه پردازان این نسل معتقدند که در تمامی مدت زمان ارتباط با محیط نوعی ادراک از نازل ترین سطح آن تا کامل ترین سطح آن اتفاق می افتد که باعث واکنش حسی، ادراکی، شناختی، معنایی و رفتاری می شود و برای شناخت الگوی این ادراک تلاش هایی صورت گرفته است:

الگوسازی عامل مبنا

این محققین که معنای محیط را در رفتار استفاده کنندگان از آن می جویند، در سده اخیر به دنبال شبیه سازی نظام های محیطی و اجتماعی با کمک الگوسازی های «عامل مبنا»^۱ هستند و محیطی را از نظر کیفی برتر می دانند که بین عامل های دخیل در آن تعادلی برقرار باشد و در پی دستیابی به یک الگوی پنهان برای «کیفیت برتر» محیطند از جمله (مالز و مارتینز، ۲۰۰۸)، (شوارتز و ارنست، ۲۰۰۹)، (جگر و همکاران، ۲۰۰۰) و (هیلیر و هنسون، ۱۹۸۹).

نظریات عصب زیبایی شناسی

در دهه اخیر به مدد پیشرفت تکنولوژی سنجش «الگوی زیبایی شناسی برتر» نه از طریق الگوهای رفتاری بلکه از طریق سنجش های عصبی و با عنوان «عصب زیبایی شناسی» در «علوم اعصاب» مورد توجه قرار گرفته است. شناخت الگوی زیبایی شناسی متعارف برای فعالیت بخش های مختلف مغز و نیز تغییر الگوی

2. Audio- Visual Entrainment (AVE)

1. Agent based

فرآیند ادراک نظرات مختلفی عنوان شده است (۱). از جمله:

- **نظریه رفتار درمانی - شناختی** آرون بک^۲، از ارتباط بین رفتار و شناخت و احساس می‌گوید. همچنین دیگر شاخه‌های این نظریه از ارتباط بین دیگر عوامل اثرگذار در ادراک محیط سخن می‌گویند و همگی بر هم عرضی برخی عوامل و غیر خطی بودن فرآیند ادراک تاکید دارند. این دسته از تحقیقات سعی کرده‌اند در نمودارهای مختلفی رابطه غیر خطی بین عوامل را نشان دهند.

- **کتاب دانشنامه نروتکچر**، به بیان دانشنامه علوم یادگیری، فرآیند ادراک را شامل «وجود توانایی ادراک حسی توسط توانایی درونی بدن»، «احساس»، «عاطفه» و «معنا» می‌داند. در این نگاه ادراک فرآیندی است که طی آن اطلاعات حاصل از محیط توسط حواس شناسایی و در مغز به تجربه معناداری تبدیل می‌شوند (دانشنامه علوم یادگیری، ۲۰۱۱: ۲۵۷۶).

- **در کتاب «زبان و آگاهی»** از حیث سازوکارهای مغز، مقوله بندی ادراکی در نتیجه برهم کنش بین دستگاه‌های حسی و حرکتی است (ادلمن، ۲۰۰۴: ۸۰) که در ساختاری پویا از داده‌های حسی تا خلق معنا، قابل بازشناسی است.

- **در کتاب دانشنامه زیبایی‌شناسی اکسفورد** در بررسی [چگونگی ادراک محیط] و واکنش‌های عصبی حاصل از آن از دیدگاه علوم اعصاب عنوان شده است که سامانه‌های عصبی مربوط به زیبایی‌شناسی [الگوهای عصبی] را می‌توان حول یک سه گانه بنیادی سامان داد و بررسی کرد: احساسات^۳، عواطف^۴ و معنا (سیلی، ۲۰۱۴).

- **در کتاب «مبانی علوم اعصاب شناختی»**^۵، «برنارد بارز» عنوان می‌کند که آنچه «هیجان» نامیده می‌شود، «پاسخ به محرکی» است که ۴ ویژگی یا سطح در درون آن وجود دارد. این چهار مرحله یا سطح هیجان را «انگیختگی»^۶، «عاطفه»^۷، «اثر»^۸، «وضع خلقی/ خلق و خوی»^۹ می‌نامد (بارز، ۲۰۱۲). انگیختگی و اثر، آستانه‌های بالا و پایین هیجان هستند و این هیجان در صورت تکرار و تجربه به مرور زمان به یک خلق و خو می‌انجامد:

۱- در مرحله اول و در اولین مواجهه با محیط یک سری «فکر و پردازش» در پس زمینه ذهن اتفاق می‌افتد که شخص را در سطح «انگیختگی» قرار می‌دهد و باعث آزاد شدن آدرنالین می‌شود [و شخص پس از این مرحله، بر اساس موقعیتی که در آن قرار دارد، آزاد شدن آدرنالین را به عشق، ترس و ... تعبیر می‌کند. بنابراین «انگیختگی» خنثی است و در مواجهه با نوع محیط و محرک‌های آن، معانی هیجانی مختلفی (ترس و عشق و...) می‌تواند پیدا کند].

۲- [در مرحله دوم، «جنبه ادراک شده هیجان» (معانی هیجانی ادراک شده) که «اثر» نامیده می‌شود، ظهور می‌یابد و شامل احساس کردن‌ها (احساس ترس، خشم، عشق و... کردن) است.

۳- در مرحله سوم، «پاسخ‌های رفتاری» (مانند تند راه رفتن، بالا بردن تون صدا، یا عوض کردن لحن صحبت یا تکان دادن دست‌ها به طریق خاصی) دیده می‌شود، [که در طولانی مدت، در ایجاد خلق و خوی شخصی اثرگذار است].

در متون ترجمه شده، مشاهده می‌شود که واژه Emotion را در برخی منابع «عاطفه» و در برخی منابع «هیجان» ترجمه کرده‌اند.

5. Fundamentals of cognitive neuroscience

6. Arousal

7. Affect

8. Mood

1. Cognitive Behavioral Therapy (CBT)

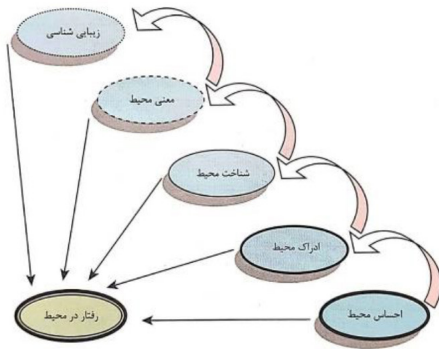
2. Aaron Beck

3. Sensations (که از نظر برخی محققین به اشتباه احساسات معنا شده است)

4. Emotions.

- گلکار (۱۳۸۷) جایگاه منظر شهری را در تعامل بین انسان و محیط با این مراتب بیان می‌کند: ۱- ادراک: «منظر عینی»^۷ گوردن کالن، ۲- شناخت: «منظر ذهنی»^۸ کوین لینچ، ۳- ارزیابی: «منظر ذهنی - ارزیابانه»^۹ جک نسر، ۴- رفتار انسانی: واکنش رفتاری انسان حاصل از سه مرحله فوق.

- کتاب محاط شده در محیط، ارتباط با محیط را در زنجیره عوامل «احساس»، «ادراک»، «شناخت»، «معنی» و «زیبایی شناسی» دنبال می‌کند که با قرارگیری شخص در هر مرحله از این زنجیره، رفتار محیطی خاصی از او سر می‌زند. (نمودار ۱)

نمودار ۱- فرآیند ارتباط با محیط
(شاهچراغی، ۹۹۳۱: ۸۳۱)

۴- در مرحله آخر، «پاسخ‌های فیزیولوژیک» به وجود می‌آیند (مانند بالا رفتن ضربان قلب، یخ کردن یا عرق کردن دست)، [برخی از علایم فیزیولوژیکی افراد با خلق و خویهای متفاوت، پس از پاسخ‌های رفتاری آنها می‌تواند رخ دهد].

- «میخائیل میلر»^۱ تفاوت بین «عواطف»، «احساسات» و «خلق و خوی» را در عامل «زمان» می‌داند.^۲ از دید او «عواطف» مواد شیمیایی منتشر شده، در پاسخ به تفسیر ما از یک محرک خاص اند. «احساسات»، با شروع «یکپارچه کردن»^۳ «عاطفه»، فکر کردن در مورد آن و «غوطه‌ور شدن در آن» ایجاد می‌شود. «خلق و خوی‌ها» کلی ترند. به یک حادثه خاص وابسته نیستند، بلکه مجموعه‌ای از «درون گذاشت‌ها»^۴ هستند که می‌توانند دقیقه ها، ساعت‌ها و حتی روزها دوام بیاورند.

<https://www.6seconds.org/2017/05/15/>

(/emotion-feeling-mood

- در مطالعه دیگری از «پن و همکاران» برای ارتباط انسان با محیط یک فرآیند خطی به نام «عامل خود مختار»^۵ معرفی می‌شود که شامل «سیستم ادراک» (قوای بدن و حسگرهایی که داده‌های حسی را دریافت می‌کنند)، «سیستم رفتار» («مغز») و تصمیم‌گیری‌های آن) و «سیستم موتور» («فعال کننده‌ها» یا عناصر حرکتی مانند عضلات و...) است. عنوان شده که «هر عامل (انسان)، موقعیت و محیط را حس می‌کند، تصمیم می‌گیرد و در تطابق با «مدل رفتاری»^۶ خود، کنش/ واکنش نشان می‌دهد.» (پن و همکاران، ۲۰۰۶: ۴)

1. Michael Miller
2. It's Only a Matter of Time
3. Integrate
4. Inputs
5. Autonomous Agent
6. Behavior Model

7. City scape
8. City image
9. City Evaluation image

- در مطالعات فرآیند ذهنی و با تطابق آن با تحقیق حاضر می‌توان عنوان کرد که فرآیندهایی که در مواجهه با محیط در مغز شکل می‌گیرد شامل ادراک، شناخت (حافظه، تفکر، ایده پردازی، تصویر سازی)، تجربه (باور، منطق پردازی)، رفتار فضایی (حضور فعال شخص در فضا) و در نهایت به وجود آمدن عواطف است. (تصویر ۱) تصویر ۱: فرآیند ذهنی

(<https://www.slideshare.net/MeghanFraley/what-is-psychology-an-introduction>)

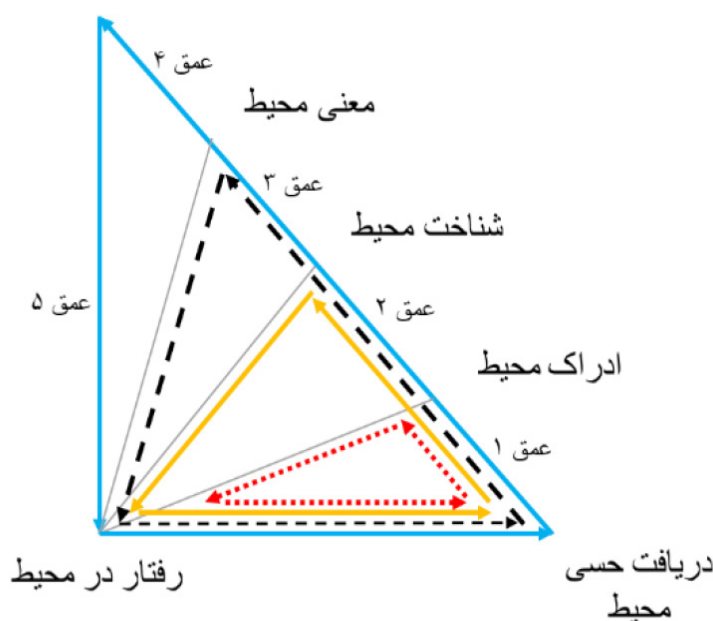
یافته‌ها

تبیین یافته‌ها با کمک فرآیندهای ارتباط با محیط

با برهم‌گذاری عوامل مطالعات پیشین، خصوصاً مطالعه شاهچراغی (۱۳۹۹) و فرآیند ذهنی، فرآیند ذهنی ادراک اتمسفر یک فضا را می‌توان بازترسیم کرد و اعماق آن را شناخت.

جمع‌بندی و تحلیل فرآیندهای ذهنی ادراک اتمسفر فضا

در ارتباط بین انسان و محیط، وجه مشترک مطالعات در این است که فرآیند ذهنی ادراک اتمسفر فضا زنجیره بسته ایست که تسلسل دارد و چند عمق را نشان می‌دهد

نمودار ۲- فرآیند ابتکاری ارتباط با محیط

بنابراین در کوتاه مدت، رفتار با طی حلقه‌های اولیه زنجیره هم اتفاق می‌افتد. اما چنانچه محیط اثرگذارتر باشد می‌تواند مدت زمان بیشتری شخص را در خود نگه دارد و «رفتار شخص» را از اثرات شناختی، معنایی و زیبایی‌شناسی نیز بهره‌مند سازد. نمودار ۲ فرآیندهای ادراکی ارتباط با محیط را با توجه به عوامل شاهچراغی به‌گونه‌ای

با قرارگیری فرد در محیط این «زنجیره بسته فرآیند ادراکی» شکل می‌گیرد که بر خلاف فرآیند شاهچراغی، گاه حلقه‌های کم و گاه حلقه‌های زیادی دارد: گاه در مواجهه کوتاه مدت انسان با محیط، تنها با حس کردن محیط، رفتار شکل می‌گیرد؛ گاه در یک تجربه بلندمدت پس از درک معنی محیط و زیبایی‌شناسی آن، رفتار صورت می‌گیرد.

جدید ترسیم کرده است.

را در این چارچوب محقق ساخت قرار داد. (جدول ۱) این فرآیند، چرخشی است. ابتدا و انتهای این جدول با حلقه emotion روی هم می‌نشینند و زنجیره چرخشی را شکل می‌دهند.

می‌توان این تسلسل را به صورت جزئی تر در فرآیند ذهنی نیز مشاهده و با یک نوآوری، ۵ عمق ارتباط با محیط برای آن تعریف کرد و مجموع دیدگاه نظریه پردازان

جدول ۱: جمع بندی فرآیند ذهنی ادراک اتمسفر فضا از دیدگاه نظریه پردازان نسل سوم و بیان ۵ عمق برای آن

تسلسل مراتب	مجموع دیدگاه نظریه پردازان	فرآیند ذهنی	نام اعماق
عمق ۱: از لحظه مواجهه با فضا تا ادراک محیط	قبل از مواجهه با محیط، عواطف اولیه شخص که با اوست را بررسی می‌کنند.	Emotion	عمق دریافت حسی
عمق ۲: از ادراک محیط تا شناخت محیط	به چگونگی تعامل ادراکی اولیه با محیط می‌پردازند. در این عمق اولین ادراک، ناشی از دریافت‌های حسی اولیه صورت می‌گیرد. «ادراک عینی» فضا حاصل آن است.	Perception	عمق تعامل عاطفی
عمق ۳: از شناخت تا معنی	به تطابق شناختی ذهن شخص با عناصر محیطی اشاره می‌کنند. «ادراک ذهنی» از فضا، حاصل این عمق از ادراک است.	Memory	عمق تطابق شناختی
		Thinking	
		Ideation	
		Imagination	
عمق ۴: از معنی تا زیبایی شناسی	این عمق می‌تواند با مرحله ادراک ذهنی - ارزیابانه منطبق باشد که طی آن شخص قابلیت ارزیابی محیط و واکنش‌های هیجانی مثبت یا منفی نسبت به محیط پیدا می‌کند. بنابراین تجربه مکرر محیط، با تکرار مرحله «ادراک ذهنی ارزیابانه» می‌تواند در ایجاد حس تعلق خاطر به مکان، اثرگذار باشد.	Belief Reasoning	عمق ادراک معنایی (تعلق محیطی)
عمق ۵: از زیبایی شناسی تا رفتار	فرد بر مبنای محتویات منظر ذهنی - ارزیابانه خود که نشان دهنده احتمال رویدادهای محتمل الوقوع در محل می‌باشد، به رفتار معینی دست می‌زند. در این عمق به رفتار فضایی و حضور فعال شخص در فضا اشاره می‌شود.	Volition/ Motivation	عمق حضور متعالی
لحظه خروج از محیط	به عواطف ثانویه حاصل از میزان ارتباط با محیط اشاره می‌کنند. مجموعه عواطف دیگری را برای بیان این «عواطف ثانویه» بر می‌شمرند	New Emotion	پس از رفتار در فضا، تا مواجهه دوباره با فضا

تبیین الگوی زیبایی شناسی ادراک

پس از بررسی دیدگاه سه نسل از محققین درباره فرآیند ادراک اتمسفر (کیفیت

زیبایی شناسی) فضا و تعریف ۵ عمق آن، می‌توان یک الگوی زیبایی شناسانه در اعماق آن دید. (جدول ۲)

جدول ۲: الگوهای سه گانه زیبایی شناسی (حس، عاطفه و معنا) در فرآیند ادراک (کیفیت زیبایی شناسی) فضا (۲)

طیف ادراک	ارتباط عبارات و واژگان	کنش‌های رفتاری و توضیحات تکمیلی
ادراک / دریافت حسی Sensory perception	وجود «توانایی ادراک حسی» در لحظه ورود به محیط	توانایی دریافت حسی توسط پایانه‌های حسی از بدو تولد ایجاد شده است.
	Senses	کنش یا رفتار زیستی / فیزیولوژیکی بروز می‌کند
	فراوانی ۵ گانه	
	Sensation	دریافت حسی تک تک حواس در مواجهه با محیط اتفاق می‌افتد و هنوز ادراکی واقع نشده است.
	از دریافت حسی	

عمق ۲: شروع تعامل عاطفی						ادراک عاطفی / هیجانی Emotional Perception
انگیختگی شخص بر اساس اینکه در چه پیش زمینه فکری و محیطی اتفاق بیفتد، می‌تواند معنی هیجانات مختلف (ترس، عشق و...) پیدا کند.	با پردازش اولیه در مغز همراه است. رفتار یا کنش هیجانی اولیه	لحظه آرزو	Arousal	Reflexive Emotions	آستانه ادراک عاطفی پایین	
عمق ۳: شروع ادراک معنایی (تعلق محیطی)						
پاسخ فیزیولوژیکی فوری به محرک درک شده و مواد شیمیایی منتشر شده انجام می‌گیرد.	با احساس کردن‌ها همراه است و رفتار یا واکنش هیجانی ثانویه خاصی بروز می‌کند	عواطف	Emotions	Emotions	ادراک عاطفی	
دریافت‌های فیزیکی و ذهنی با درونی کردن عواطف به وجود می‌آیند.		عواطف اشباع شده (تجمعی) / احساس	Feelings			
عمق ۴: شروع تطابق شناختی						
جنبه‌های درک شده هیجان باقی می‌ماند.	واکنش شناختی-رفتاری خاصی بروز می‌کند	اثر	Affect	Cognition	آستانه ادراک عاطفی بالا	
عمق ۵: شروع حضور متعالی در محیط						ادراک معنا Perception of meaning
ترکیبی از احساسات و عواطف که در طول روزهای خود می‌گذرانیم به عنوان خلق و خوی ثبت می‌شود. یک حالت نیمه پایدار ذهنی + جسمی + عاطفی است.	ذهنی و واکنش فیزیولوژیکی (تپش قلب) و عاطفی رخ می‌دهد که زماندار است و می‌تواند دراز مدت و همیشگی شود.	خلق و خوی	Mood	تکرار و تجربه	در طی زمان	

تکمیل جدول با کمک حکمت متعالیه ملاصدرا

از گذشته زیبایی‌شناسی (شاخه‌ای از فلسفه که درباره معنای زیبایی و نظریه‌های مختلف هنر بحث می‌کند) و فرآیند ادراک آن به طور مستقل مورد توجه فیلسوفان اسلامی قرار نگرفته است (لاکست، ۲۰۰۴) و متفکران اسلامی (فلاسفه یا حکما)، رساله‌های مستقل و مجزایی درباره زیبایی‌شناسی ننوشته‌اند. امروزه نیز مبحث زیبایی‌شناسی اسلامی، چنانکه باید و شاید از سوی پژوهشگران مورد توجه قرار نگرفته است. به عنوان یک اجماع، از نظر محققین

اسلامی تعریف نهایی زیبایی بیش از دریافت محسوسات عینی (زیبایی محسوس و بصری) است و به ادراک ذهنی شخص از زیبایی (زیبایی معقول و معنوی) وابسته است. فرآیند این ادراک بر اساس دیدگاه هر یک از حکما و از زاویه دید او بیان می‌شود که وجوه مشترک فراوانی دارد. جامع ترین توجه در کتاب *الأسفار الأربعة* ملاصدرا صورت گرفته که لایه‌های مختلف ادراک را برشمرده است و در درک وجوه مختلف زیبایی می‌توان از آن بهره برد. در کتاب *الاسفار الاربعه*، ملاصدرا در بیان حکمت متعالیه خود، فرآیند ادراک

حواس باطنی: قوایی هستند که امور باطنی را [ادراک] می‌کنند. شامل قوای:

الف: حس مشترک: همه صورت‌های جزئی فراهم شده توسط حواس ظاهری را درک و در «خیال» بایگانی می‌کند.

ب: واهمه: معانی جزئی را درک می‌کند و در «حافظه» بایگانی می‌کند. مقصود از معانی جزئی اموری نظیر "دوستی" و "دشمنی" است که در ذهن در قالب یک صورت یا شکل منعکس نمی‌شود.

ج: متصرفه: این قوه بر خلاف قوای چهارگانه قبلی که صرفاً دارای عمل ادراک بودند، در مدرکات تصرف هم می‌کند و از ترکیب آنها با یکدیگر صور جدیدی را پدید می‌آورد. این قوه بر اساس آنکه توسط چه نفسی به کار گرفته شود به دو نوع تقسیم می‌شود:

۱- اگر از سوی قوه واهمه نفس حیوانی به کار گرفته شود و تنها در صور و معانی جزئی تصرف کند، **مُتَخِيلَه** نامیده می‌شود ۲- اگر به کار گیرنده آن نفس ناطقه انسانی باشد و در امور کلی نیز تصرف نماید، **مُتَفَكِّرَه** نام می‌گیرد.

د: فوق عقل: نفس ناطقه در مرتبه ماورای طبیعت، با ادراک فوق عقلی به درک شهودی می‌رسد. (تابعی، ۱۳۹۹)

بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که ادراکات در ۵ فعالیت ادراکی حواس ظاهری و باطنی، با کمک ۵ قوه شکل می‌گیرند (جدول ۳): این ۵ فعالیت ادراکی، تعدادی «معلوم» را برای نفس شکل می‌دهند: ۵ نوع محسوس بالعرض، محسوس بالذات، موهوم، متخیل، معقول و مشهود.

جدول ۳: تکمیل چارچوب فرآیند ادراک نفس از جدول

حواس ظاهری را کاملاً درونی می‌داند و بیان می‌کند که کار حواس پنجگانه، دریافت حسی محسوسات است. اما این نفس است که با شأنی از شئون خود به نام قوه خیال، حواس ۵ گانه را آلت قرار می‌دهد و با بیرون ارتباط برقرار می‌کند و ادراک می‌کند. بنابراین «حواس مُعَدَّات و وسایل ربط نفس به واقع اند.» (حسن زاده آملی، ۱۳۷۹: ۲۵۳)

بنابراین گرچه در «علم تجربی» لفظ دیدن و شنیدن و... به این آلات نسبت داده می‌شوند (مثلاً چشم می‌بیند)؛ اما در «علم فلسفه» و مابین اندیشمندان اسلامی، ادراک دیدن و شنیدن و... به قوه خیال منتسب می‌شود، نه به محرک خارجی (مدرک) و آلات حسی. پس از اینکه شیئی (محرک) بیرونی با آلت چشم ارتباط برقرار کرد، «قوه خیال نفس انسان» نیز با آلت چشم ارتباط برقرار می‌کند و صورتی را به وزن آنچه در بیرون موجود است، برای خود (در ذات خود) انشا می‌کند. بنابراین دو نوع معلوم برای انسان به وجود می‌آید: معلوم بالعرض (محرک‌های خارجی) و معلوم بالذات (انشا شده‌های درونی) و نفس این معلوم بالذات‌ها را ادراک می‌کند. مراحل اولیه ادراک محرک محیطی را می‌توان به دو دسته، «دریافت حسی از طریق حواس ۵ گانه» و «ادراک از طریق قوه خیال نفس» تفکیک کرد (۳). ملاصدرا علاوه بر حواس ظاهری، به حواس باطنی به عنوان قوای مدرکه نفس اشاره می‌کند. بنابراین:

حواس ظاهری: قوایی هستند که امور خارجی را [دریافت] می‌کنند. آنها همان حواس ۵ گانه‌اند.

۳- دیدگاه علوم اسلامی با کمک نظریات ملاصدرا

نفس ناطقه	حواس (مُدْرِك)	فعالیت ادراکی	قوای جمع آوری کننده و بایگانی ادراکات	معلوم ادراک شده توسط حواس قوا (مُدْرِك)	
ظهوری باطنی در ارتباطات انسان در طبیعت	۱	۱- دریافت حسی	پایانه‌های حسی	ادراک محسوس بالعرض (Sensations)	
	۲	۲- ادراک دوباره صور جزئی حسی (محسوس بالعرض)	قوه خیال (انشا / تصویرسازی صور خیالی)	ادراک محسوس بالذات	
	۳	واهمه	۳- ادراک معانی جزئی حسی	ادراک موهوم	
	۴	متصرفه	ترکیب صور و معانی جزئی و ایجاد صور جدید با کمک وهم	عدم وجود قوه عقل و تصرف قوه وهم (مربوط به حیوانات)	ادراک مَبْتَدِل
			۴- ترکیب صور و معانی جزئی و ایجاد صور جدید با کمک عقل	قوه عقل (مربوط به انسان ها)	ادراک معقول
۵	فوق عقل	۵- ادراک شهودی	قوه فوق عقل	ادراک مشهود	

ارائه چارچوب فرآیند ادراکی متعالیه

با توجه به مطالعه و بررسی جزئیات مراحل فرایند ادراک محیط در نظریات سه نسل از نظریه پردازان و دیدگاه ملاصدرا (جدول ۳)، چارچوبی برای فرآیند ادراکی متعالیه در قالب جدول ۴ پیشنهاد شده است. با مرور نظریات نسل اول تا سوم مشخص می‌گردد که فرایند ادراک محیط در طول زمان مسیری تکاملی طی کرده و در نظریات متأخر که دیدگاه جامع تری دارند به هر سه الگوی ادراک -احساس، عاطفه و معنا- در قالب «فرآیند ادراکی» توجه شده است. بررسی نگارندگان نشان می‌دهد که فرآیند ادراکی در این دیدگاه‌ها علیرغم جزئیات متفاوتی که دارند و همچنین تفاوت دیدگاه نظریه پردازانشان در خطی یا غیر خطی دیدن این فرآیند، در قالب ۵ عمق قابل بررسی است (جدول ۲). در ادامه، با برهمگذاری دیدگاه و عبارات ملاصدرا در این مدل ۵ عمقی (جدول ۲)، با استفاده از ظرفیت شباهت‌های دو دیدگاه برای ساخت چارچوب جدید و با در نظر گرفتن تفاوت‌های ساختاری این دیدگاه‌ها، چارچوب جدیدی تحت عنوان «چارچوب ادراکی متعالیه» (جدول ۴) ارائه داده شده

است. چارچوب متعالیه پیشنهادی در جدول ۴ بر اساس شاکله ساختاری ۵ عمق و تکمیل جزئیات هر عمق با عبارات ملاصدرا تنظیم شده است؛ بر طبق نظر ملاصدرا (جدول ۳) هر عمق از ادراک با یک فعالیت ادراکی شروع می‌شود و با یک معلوم ادراک شده پایان می‌پذیرد. بنابراین در چارچوب متعالیه پیشنهادی نیز برای تکمیل جزئیات مراحل، هر عمق شامل دو مرحله ادراکی در نظر گرفته شده است. اغلب مراحل با مراحل ادراکی نظریه پردازان نسل سوم (جدول ۲) نیز مطابقت داده شده‌اند و با همان عبارات با شماره‌های ۱ تا ۱۰ در جدول ۴ ذکر شده‌اند. چند مورد از افتراق‌هایی که در این برهمگذاری تشخیص داده شده‌اند و چگونگی قرارگیری آنها در چارچوب متعالیه از این قرارند:

الف: نسل اول و دوم محققین با دیدگاه‌های یک جانبه و دوجانبه فقط به بخشی از فرآیند ادراک توجه می‌کنند. در صورتیکه نسل سوم محققین و نیز ملاصدرا با دیدگاه چند جانبه به این فرآیند می‌نگرند.

ب: ملاصدرا فرآیند ادراک را فرآیندی غیرخطی می‌داند اما نظریه‌پردازان به تدریج از

با نام Mood اشاره شده است و عنوان می شود که «اثر پذیری» (Affect) در طول زمان و با «تکرار و تجربه»، باعث ایجاد Mood می شود؛ اما اشاره ای به وجود حلقه شهود (Intuition) در بین دو حلقه Affect و Mood در این منابع نشده است. نگارندگان تحقیقاتی که به اثرگذاری حس ششم (ادراک فراحسی و قدرت پیشگویی) در منابع غیر اسلامی می پردازند را در این دسته قرار داده اند. در این نظریات، افرادی که اثرپذیری (Affect) و تعامل بیشتری با کائنات دارند یا به عبارتی از حس ششم (شهود) بالاتری برخوردارند با قدرت دریافت بالاتر پیام های محیطی، واکنش های رفتاری متعالی و برتری نسبت به محرک های محیطی از خود نشان می دهند. از جمله این منابع به کتاب رید (رید و انگلیش، ۲۰۰۰) می توان اشاره کرد.

رویکرد خطی به رویکرد غیرخطی روی آورده اند و حتی در دیدگاه برخی از نظریه پردازان نسل سوم نیز فرایند ادراک، فرایندی خطی دیده شده است. ج: در بیان تقدم و تأخر «ادراک معنا» و «شناخت» نظریات متفاوتی عنوان شده است (بارز، ۲۰۱۳)؛ اما به منظور مقایسه دیدگاه ها این تقدم یا تأخر ارزش گذاری نمی شوند تا نظر تمامی نظریه پردازان نسل سوم بتواند جمع بندی شود. بنابراین جدول مراحل ادراکی نظریه پردازان نسل سوم (جدول ۲)، -در جهت افزایش قابلیت برهم گذاری با نظر ملاصدرا- با بیان تقدم «ادراک معنا» بر «شناخت» ارائه شده است؛ اگرچه تمامی نظریه پردازان این تقدم و تأخر را نمی پذیرند. د: در آخرین حلقه های زنجیره فرآیند ادراکی، به وجود حلقه ادراکی «شهود» در منابع غیر اسلامی اشاره نشده است. اگرچه به اثر آن که ملکه شدن «خلق و خوی» ثابتی در شخص است

جدول ۴- چارچوب فرآیند ادراکی متعالیه و ثبت رفتارهای محیطی (بر همگذاری دو دیدگاه ملاصدرا و علوم جدید)

حواس	فعالیت ادراکی	مراحل فرآیند ادراکی در عصر حاضر	قوای جمع آوری کننده و بایگانی ادراکات	معلوم ادراک شده توسط حواس قوا	مراحل فرآیند ادراکی در عصر حاضر
عمق ۱: دریافت حسی					
ظاهر	حواس ۵ گانه	دریافت حسی	1- senses	پایانه های حسی	2-Sensations حوزه رفتار زیستی
عمق ۲: تعامل عاطفی					
باطن	حس مشترک	ادراک دوباره صور جزئی حسی (محسوس بالعرض)	3-Arousal	قوه خیال (انشا / تصویرسازی صور خیالی)	4-Reflective emotions حوزه رفتار هیجانی / تکانشی / تحریکی اولیه
	واهمه	ادراک معانی جزئی حسی	5-emotions	قوه حافظه (جمع آوری معانی جزئی برای استفاده در دراز مدت)	6-Feelings احساس موهوم (مرحله توهم) حوزه رفتار تکانشی ثانویه
	متخیله	ترکیب صور و معانی جزئی	تصرف دوباره قوه وهم در احساسات موهوم قبلی	قوه واهمه نفس حیوانی (ایجاد صور جدید)	Affects1 حوزه رفتار متخیل Behavior routine 1
متفکره	ترکیب صور و معانی جزئی	7-Cognition	قوه عاقله نفس انسانی (ایجاد صور جدید)	8- Affects2 حوزه رفتار معقول (مرحله تعقل) Behavior routine2	
عمق ۴: تطابق شناختی					
عمق ۳: ادراک معنایی (تعلق محیطی)					
عمق ۵: حضور متعالی					
تکرار فرآیند ادراکی در طول زمان	نهادینه شدن ملکات درونی	9- Intuition شهود	قوه فوق عقل	مشهود (مرحله تشهد)	10- Mood حوزه رفتار متعالیه High level routine

نکته ۱: چنان فرض می‌شود که قوه متصرفه دو نوع تصرف انجام می‌دهد: در حیوانات با غلبه وهم (قوه متخیله)، و در انسان‌ها با کمک عقل (قوه متفکره). از اینرو در جدول قوه متخیله که از سوی نفس حیوانی به کارگرفته می‌شود، از دامنه بررسی‌ها خارج می‌شود.

نکته ۲: در تمامی رفتارهای محیطی (چه کوتاه و چه بلند مدت) بخشی از این زنجیره ادراکی (حسی، عاطفی، معنایی) شکل می‌گیرد.

نکته ۳: اگرچه اثرگذاری عوامل اثرگذار بیرونی و درونی مانند شرایط آسایش محیطی و طرح‌واره‌ها مورد تایید است اما در این پژوهش به منظور ایجاد شرایطی جهت مقایسه کلیت و چارچوب فرآیند ادراکی، به بیان جزئیات اثرگذاری این دسته از محرک‌های بیرونی و درونی پرداخته نشده است.

فرآیند ادراکی متعالیه در جدول ۴ اینگونه تبیین می‌شود:

با قرارگیری شخص در فضا، در مرحله حواس (Senses)، از طریق هر یک از حواس ۵ گانه، دریافت حسی اتفاق می‌افتد؛ بدین صورت که پایانه‌های حسی، محسوس بالعرض را ادراک می‌کنند و با دریافت حسی (Sensation)، رفتار زیستی اتفاق می‌افتد. پس از آن در مرحله انگیزندگی (Arousal)، از طریق حس مشترک، آن محسوس بالعرض دوباره ادراک می‌شود (۴)؛ بدین صورت که قوه خیال با مجموعه صور خیالی خود، محسوس بالذات را انشا می‌کند و با عواطف بازتاب شونده (Reflective emotions)، رفتار هیجانی اولیه اتفاق می‌افتد.

در ادامه در مرحله هیجانات (Emotions)، از طریق واهمه، به ادراک معانی جزئی حسی پرداخته می‌شود؛ بدین صورت که قوه حافظه با مجموعه‌ای معانی جزئی که برای استفاده در دراز مدت تهیه کرده است،

موهومی را شکل می‌دهد و با احساس کردن (Feelings) آن موهوم، رفتار تکانشی ثانویه رخ می‌دهد.

از آن پس در مرحله شناخت (Cognition)، قوای ادراکی شخص به مرحله متصرفه-متفکره وارد می‌شود و ترکیب صور و معانی جزئی صورت می‌گیرد؛ بدین صورت که قوه عاقله نفس انسانی به ایجاد صور جدید معقول می‌پردازد و با اثر (Effect) خود، رفتاری رایج (Behavior routine 2) از شخص بروز می‌کند.

در نهایت در مرحله شهود (تابعی، ۱۳۹۹)، تکرار فرآیند ادراکی در طول زمان باعث نهادینه شدن ملکات درونی می‌شود؛ بدین صورت که قوه فوق عقل، مشهودی (تصویری شهودی از ملکات شخص) را برای شخص نمایان می‌کند و با خلق و خویی (Mood) که ایجاد می‌کند حوزه رفتار متعالیه (High level routine) (پن و همکاران، ۲۰۰۶) شکل می‌گیرد. از این پس در مواجهه دوباره شخص با فضا، حواس ظاهری دریافت شده از محیط کمترین اثر را بر شخص می‌گذارند و این تصویر شهودی ملکات شخص (مشهود شخص) است که علیرغم محرک‌های محیطی متفاوت، شخص را در مسیر رفتار متعالیه نگه می‌دارد تا بر اساس شأن خود رفتار کند.

نتیجه‌گیری

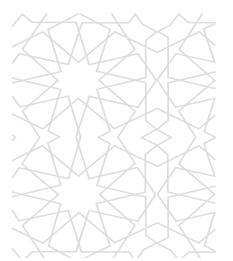
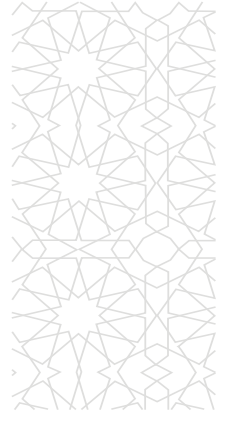
در پاسخ به سؤال اول پژوهش بیان شد که نسل اول روش‌های سنجش کیفیت فضا، حس محور بودند و معیارهای سنجش آنها هم حواس است. به تدریج نسل دومی به وجود آمدند که بر این باورند که ادراک حسی به علاوه ادراک ذهنی، رفتار انسان را در محیط رقم می‌زند و به تدریج رفتار محوری را در حوزه بررسی کیفیت فضا وارد کرده‌اند. با پیشرفت علوم زیستی و ژنتیکی و علوم اعصاب و روان، مشخص شد

که این نسل در نهایت به نظریه پردازان نسل سوم می‌رسد که دیدگاه «زیست زیبایی‌شناسی» و «عصب زیبایی‌شناسی» را در ادراک کیفیت محیطی اثرگذار می‌دانند و از این دو دیدگاه علمی و با کمک علوم کامپیوتر به صورت جامع تر به بررسی فرآیند ادراکی و رفتار ناشی از آن می‌پردازند. و با توجه به پیشرفت تکنولوژی و دسترسی به دستگاه‌های سنجش جدید، همچنان این قطار «سنجش جامع تر ادراک» در حال پیشروی است. در نهایت عنوان شد که فرآیند ذهنی ادراک اتمسفر چارچوب کامل تری دارد که در نظریات محققین نسل سوم می‌توان آن را دید و برای آن ۵ عمق (دریافت حسی، تعامل عاطفی، تطابق شناختی، ادراک معنایی یا تعلق محیطی و نیز حضور متعالی) ارائه شد (جدول ۱) در پاسخ به سؤال دوم، پس از بررسی دیدگاه سه نسل از محققین یک الگوی سه گانه زیبایی‌شناسی (احساس، عاطفه، معنا) با بیان جزئیات ادراکی آن، در فرآیند ادراکی ارتباط با محیط معرفی شد. (جدول ۲) برای پاسخ به سؤال سوم پژوهش، دیدگاه‌های محققین اسلامی (قدیم و جدید) معرفی و فرآیند ادراک نفس از دیدگاه ملاصدرا معرفی شد (جدول ۳). تلاش شد با پرهیز از تمام‌انگاری در رقابت عرضی تئوری‌ها، با برهم‌گذاری و کنار هم‌گذاری نظریه‌ها یک بستر و ساختار مشترک و نسبتاً جامع‌تری برای بررسی فرآیند ادراک ارائه شود. بنابراین با برهم‌گذاری این نظریات (جدول ۳) و الگوی سه گانه محققین جدید (جدول ۲) و ملاک قرار دادن شباهت‌هایی که در مراحل ادراکی هر دو دیدگاه دیده می‌شود، به پرکردن خلا دیدگاه محققین جدید (نسل سوم) با عبارات و جزئیات مراحل دیدگاه ملاصدرا پرداخته شد. در ادامه به وجود دیدگاه‌های یک جانبه تا چند جانبه، خروج تدریجی از دیدگاه‌های احساس محور به دیدگاه‌هایی

که عاطفه و شناخت و معنا را در خود دارند، وجود دیدگاه‌های خطی و غیر خطی و نیز مفقود بودن حلقه «شهود» در نظریات غیر اسلامی، به عنوان ۴ مورد تفاوت میان این دیدگاه‌ها و دیدگاه اسلامی ملاصدرا اشاره شد. در نهایت، فرآیند ادراکی متعالیه در ۵ عمق و ده مرحله با برهم‌گذاری شباهت‌ها و تکمیل خلاها استخراج شد (جدول ۴) و عبارات معادل عربی و انگلیسی برای جزئیات ادراکی آن معرفی شد و در پایان عنوان شد که آنچه به عنوان چارچوب فرآیند ادراکی متعالیه می‌شناسیم یک فرآیند ذهنی است که از «توانایی دریافت حسی» تا رسیدن به «خلق و خوی ثابت» و رفتار متعالیه می‌تواند ادامه داشته باشد.

پی‌نوشت

۱. در این مقاله به دلیل تمرکز بر یافتن شباهت‌ها در بین دیدگاه‌ها و نیز به دلیل محدودیت صفحات مقاله، تفکیک دیدگاه‌ها بر اساس تعدد عوامل (دیدگاه‌های یک جانبه، دو جانبه و چند جانبه) و اینکه هر یک به یک یا چند عامل اثر گذار در ادراک اشاره دارند، دنبال شده است. بنابراین تقدم و تأخر این عوامل و نیز خطی یا غیر خطی دیدن فرآیند ادراکی توسط نظریه پردازان مختلف مورد بحث قرار نگرفته است
۲. گرچه برخی محققین در جزئیات این الگو (مربوط به تقدم و تأخر شناخت و معنا) با یکدیگر اختلاف نظر دارند، اما پژوهش حاضر به دلیل تمرکز بر یافتن شباهت‌های دیدگاه‌ها به منظور ساخت یک چارچوب کلی به این مقوله وارد نشده است.
۳. نازل ترین ادراک با کمک خیال و مراتب بالاتر ادراک با کمک قوای حافظه و وهم و عقل و فوق عقل صورت می‌گیرد که در ادامه آمده است.
۴. اگرچه در ابتدا انگیزتگی خنثی قلمداد می‌شود اما طر حواره‌های ذهنی در قالب

اثر قوه خیال و حافظه، مرحله انگیزختگی را به تدریج با هیجاناتی مثبت یا منفی همراه می‌کند (Reflective Emotions, Emotions) که به احساس (Feeling) خوشآیند یا ناخوشآیند از محیط منجر می‌شود.

در مبحث روانشناسی محیط، طرحواره‌ها نقش مهمی در چگونگی ادراک و تعیین نوع رفتار دارند. مفهوم اصلی طرحواره، همان‌طور که در آزمایشات بارتلت (۱۹۳۲) ارائه و ثابت شده‌است، با «حافظه سازنده» در ارتباط است. انسان‌ها با گذر زمان از اشیا و محیطی که ادراک کرده‌اند با حذف تدریجی اطلاعات نامربوط، تغییر جزئیات، عقلانی‌سازی و تغییرات فرهنگی و...، طرحواره‌های متفاوتی در ذهن می‌سازند. در فلسفه اسلامی نیز اگرچه به عبارت «طرحواره» که در نظرات ژان پیاژه و دیگر محققین جدید آمده پرداخته نشده‌است، اما می‌توان گفت که در حکمت متعالیه اثر «طرحواره» در قالب اثر «قوه خیال و قوه حافظه و حتی قوه عاقله و قوه فوق عقل» در ادراک و واکنش رفتاری نسبت به محیط دیده شده‌است (ر. ک. مراحل ۳ به بعد در چارچوب ادراک متعالیه در جدول ۴) و به همین دلیل است که در دیدگاه ملاصدرا عنوان می‌شود که ادراک درونی است؛ محسوس بالعرض (شیئی خارجی) نیست که ادراک می‌شود بلکه به وزان آن، محسوس بالذاتی در درون انشا شده‌است و در ادامه، ادراک روی آن محسوس بالذات اتفاق می‌افتد. بنابراین دو نفر که یک محسوس بالعرض (شیئی خارجی) را دریافت می‌کنند در مراحل بعدی ادراک، بر اثر عوامل گوناگون دیگر مانند خیال و حافظه و قوه عقل و قوه فوق عقل خود، (با دخل و تصرف و اعمال تغییرات) محسوس بالذات و موهوم و معقول و مشهودی متفاوت ادراک می‌کنند. بنابراین ادراک در دیدگاه ملاصدرا شخصی و درونی است و این می‌تواند با

اثر طرح واره‌ها بر ادراک مخاطب در دیدگاه نظریه‌پردازان نسل سوم مقایسه شود.

منابع

اشتگ، لیندا و اگنس ون دن برگ و جودی دگروت (۲۰۱۲) مفاهیم پایه در روانشناسی محیطی، ترجمه سپیده بزرگر، آناهیتا شهپری، فکر نو.

ادلمن، جرالند (۱۳۸۷) زبان و آگاهی، ترجمه رضا نیلی پور، تهران، نیلوفر.

اردلان، نادر و لاله بختیار (۱۹۷۳) حس وحدت: سنت تصوف در معماری ایرانی، ترجمه ونداد جلیلی، ۱۳۹۱، موسسه علم معمار رویال.

الکساندر، کریستوفر (۱۹۷۷) زبان الگو: شهرها، ترجمه رضا کربلایی نوری، ۱۳۸۷، مرکز مطالعاتی و تحقیقاتی شهرسازی و معماری.

پالاسما، یوهانی (۲۰۰۵) چشمان پوست با مقدمه‌ای تحلیلی بر فلسفه موریس مریلوپوتتی و معماری، ترجمه علیرضا فخرکننده و سارا گلمکانی، ۱۳۹۸، تهران، چاپ چهارم، زمستان، چشمه.

تابعی، ضیاء الدین (۱۳۹۹) «نگاهی آینده پژوهانه به تحول و تعالی دانش سلامت»، ارائه پاورپوینت.

حسن زاده آملی، حسن (۱۳۷۹) هزار و یک کلمه، ۷ ج، قم - ایران، بوستان کتاب قم.

دانشنامه نروتکچر، گروه نروتکچر، آزمایشگاه تخصصی (تک- لب) دانشکده هنر و معماری دانشگاه شیراز.

رپاپورت، آموس (۱۹۹۰) معنی محیط ساخته شده: رویکردی در ارتباط غیر کلامی، ترجمه فرح حبیب، ۱۳۹۲، شرکت پردازش و برنامه‌ریزی شهری.

زومتور، پیتر (۲۰۰۶) اتمسفر، ترجمه ع. اکبری، ۱۳۹۴، تهران، پرهام نقش.

- Baars, Bernard j. ; Gage, Nicol M. (2013) *Fundamentals of Cognitive Neuroscience: A beginners Guide*, Elsevier Inc.
- Bartlett, F.C. (1932) *Remembering: A study in experimental and social psychology*. Cambridge, England: Cambridge University Press
- Bohme, G. (2013) "The art of the stage set as a paradigm for an aesthetics of atmospheres". *International Journal of Sensory Environment, Architecture and Urban Space*.
- Chatterjee, A. (2014) *The aesthetic brain: How we evolved to desire beauty and enjoy art*. New York: Oxford University Press.
- Dittmar, H. (2004) "Are you what you have?" *The psychologist*, 17 (4), 206-210.
- Encyclopedia of the Sciences of Learning (2011) *Perception in: Seel, Norbert M. (Eds.) Springer US*. Page 2576.
- Fogg, B. J. (2003) *Persuasive technology: Using computers to change what we think and do*. San Francisco: Morgan Kaufman.
- Gibson, J. (1979) *An Ecological Approach to Visual Perception*. Boston: Houghton Mifflin.
- Ham, J., Midden, C., & Beute, F (2009) "Can ambient persuasive technology persuade unconsciously? Using subliminal feedback to influence energy consumption ratings of household appliances". *Conference proceedings of persuasive 2009*. Claremont, USA. (pp. article no. 29).
- Hillier, Bill, Hanson, Julienne. 1989. *The social logic of space*. Cambridge University Press.
- Kaplan, S. (1995) "The restorative benefits of nature: Towards an integrative framework". *Journal of environmental psychology*, 15. 169-182.
- سامه، رضا (۱۳۹۷) «تأملی بر مفهوم کیفیت در معماری»، فصلنامه اندیشه معماری، سال دوم، شماره سوم، بهار و تابستان، ۶۴-۴۴.
- سیلی، ویلیام و ج. آنجان چترجی و ج. گابریل استار و آرکادی پلوتیتسکی و کاترین ز. الگین (۲۰۱۴) *زیبایی شناسی تجربی، عصب زیبایی شناسی، علم، در دانشنامه زیبایی شناسی اکسفورد، ترجمه امیر عباس زارعی، تهران، فرهنگستان هنر*.
- شاهچراغی، آزاده و علیرضا بندرآباد (۱۳۹۹) *محاط در محیط: کاربرد روان شناسی محیط در معماری و شهرسازی، سازمان جهاد دانشگاهی تهران، چاپ چهارم، پاییز*.
- صدرالدین شیرازی، محمد بن ابراهیم (۱۳۷۸) *الاسفار الاربعه، ترجمه محمد خواجهوی، تهران، مولی*.
- گلکار، کوروش (۱۳۸۷) «محیط بصیری شهر؛ سیر تحول از رویکرد تزینی تا رویکرد پایدار»، *علوم محیطی*، ۵(۴)، تابستان، ۹۵-۱۱۴.
- لاکست، ژان (۲۰۰۴) *فلسفه هنر، ترجمه محمد رضا ابوالقاسمی، ۱۳۹۲، ماهی*.
- لیمن، الیور (۲۰۰۴) *درآمدی بر زیبایی شناسی اسلامی، ترجمه محمد رضا ابوالقاسمی، ۱۳۹۳، ماهی*.
- نصر، سید حسین (۱۳۸۹) *هنر و معنویت اسلامی، ترجمه رحیم قاسمیان، تهران، حکمت*.
- نوربرگ شولتر، کریستیان (۱۹۸۴) *مفهوم سکونت: به سوی معماری تمثیلی، ترجمه محمودامیر یاراحمدی، ۱۳۸۱، تهران، آگه*.
- Antonovsky, A. (1996) *The salutogenic model as a theory to guide health promotion*. *Health Promotion International*, 11 (1).

- Ulrich, R.S., Simons, R. F., Losito, B. D., Fiorito, E., Miles, M. A., & Zelson, M. (1991) "Stress recovery during exposure to natural and urban environments". *Journal of environmental psychology*, 11 (3), 201-230.
- van der Voordt, D., & van Wegen, H. (2005) *Architecture in Use* (1st Ed.) Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780080490472>.
- Wigley, M. (1998) "The Architecture of Atmosphere". *Daidalos* 68, 18-26.
- Wilson, E.O. (1984) *Biophilia*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- <https://www.6seconds.org/2017/05/15/emotion-feeling-mood>.
- <https://www.slideshare.net/MeghanFraley/what-is-psychology-an-introduction>.
- Lindenberg, S., & Steg, L. (2007) "Normative, gain and hedonic goal frames guiding environmental behavior". *Journal of Social Issues*, 65 (1), 117-137.
- Mehrabian, A., & Russell, J. A. (1974) *An approach to environmental psychology*: the MIT Press.
- Pan, Xiaoshan; Han, Chuck; Law, Kincho H. (2006) "A Computational Framework to Simulate Human and Behaviors for Egress Analysis", ICCCB, egress publications. http://eil.stanford.edu/egress/publications/ICCCB_paper.pdf.
- Reed, H., English, B. (2000) *The Intuitive Heart: How to Trust Your Intuition for Guidance and Healing*, Are Pr Publication.
- Russell, J. A. (1980) "A circumplex model of affect". *Journal of personality and social psychology*, 39 (6), 1161.
- Russell, J. A., & Pratt, G. (1980) "A description of the affective quality attributed to environments". *Journal of personality and social psychology*, 38 (2), 311.